

◆ ПРОКЛЯТІ ГЕТЬМАНИ ◆

ВОЛОДИМИР
ЄШКІЛЄВ

Унія

ХАРКІВ
«ФОЛІО»
2019

Дня 19 лютого 1600 року південний край Перуанського нагір'я розірвав найпотужніший в історії Латинської Америки вулканічний вибух. Розжарені до червоного хмари попелу піднялися до верхніх шарів стратосфери й неквапно розповзлися світом, відсікаючи ґрунти та води від сонячних променів, даючи старт планетарним кліматичним змінам. Наші сучасники назвуть їх «третьою фазою Малого Льодовикового періоду». Відносно тепле шістнадцяте століття відступило в минуле під танці травневих хурделиць та рев голодної худоби¹.

Сімнадцяте почалося з щорічних жорстоких неврожаїв, що зруйнували монархію Годунова, занурили в затяжну кризу Священну Римську імперію та прорідили людність в корінних воєводствах Речі Посполитої. Літні похолодання, повені та наступ мочарів скоротили випаси та зменшили сили степових орд. Навіть могутня, зігрита південним сонцем Османська імперія відчула на собі крижане дихання Арктики. Першого року нового століття замерзло Чорне море, й від гирла Дунаю до Констан-

---

¹ Див. також «Посторінкові знання...» у кінці роману.

тинополя люди їздили на санях по замерзлих хвилях. Тієї зими турецький поет, наречена якого померла від застуди, склав рядки про Даджаля, прищавого демона з півночі, що крокує твердою поверхнею Понту, наближається до боспорських берегів. Він скрегоче зубами-крижинами й облизується на засніжений, наче посипаний цукровою пудрою, купол Айя-Софії.

Європейський *Новий час* міг, напевне, стартувати пізніше і спокійніше, але далекий вулкан не залишив Старому світу вибору. Рух у напрямі модерну став єдиною альтернативою голодних століть.

Континентальне господарство зазнало радикальних змін. Цінність хлібородних земель та політична вага їхніх володарів зростали так само впевнено та швидко, як і ціни на зерно — головний життєвий ресурс тодішнього людства.

Багатолюдна Європа готова була платити за нього золотом. Дзвінкою монетою, яку карбували з американських та азійських скарбів, привезених іспанськими галеонами та португальськими галерами. Магнатські роди негайно прискорили колонізацію чорноземного поясу України, приводячи в рух неозорі й споконвіку незаймані простори на схід від Південного Бугу та південніше Десни.

Фронтирна лінія пересунулася в глибини Дикого Поля, наповнюючи серця степовиків жорстокими передчуттями, а козацтво опинилося в тисках між рубіжними фортецями Речі Посполитої і кримською ордою, що жила під рукою Високої Порти.

За лічені десятиліття на цілих землях виникли неоголошені, проте фантастично багаті, держави. Їхні

правителі дозволяли собі на рівних сперечатися з монархами і синклітами. Щойно прокладеними дорогами на щойно цивілізовані території потягнулися фінансово-торгівельні корпорації, що вели свою історію від часів Хазарії та Візантії; до Умані, Полтави і Лубен потекли, набираючи повноти, золоті струмки. А назустріч їм неквапно рушили десятки тисяч чумацьких маж, вантажених відбірним зерном. Народжувалася нова сила, здатна зруйнувати світовий порядок. І далеко не всі раділи її народженню.

Нова сила переміщувала сотні тисяч людей, перетворювала хутори на села, а села на міста. А ще вона бродила й пінилася, немов молоде вино, линула до моря великими ріками Скифії, народжувала несамовиті надії та авантажні проекти. В місцях темних та замовчуваних нова сила зустрічала стару — сиву і дику, настоящу на хмільних медах та відьмацьких варивах. Змішуючись, ці дві утворювали купаж, сповнений енергії, руху, радісної люті та підприємливого божевілля. Хиткі форми виникали, руйнувалися і виникали знов, нізвідки з'являлися ватажки повстань і герої оборонних пригод. Нищівні ідеї та штурмові бажання охоплювали натовпи, а говірки і мови не встигали за потребами називання.

Хвилі від цього виру розходилися далеко. Й навіть в ті землі, куди, здавалося, цивілізація вже стала підкованим чоботом, шаленство свіжого світу приносило дикі настрої та змішання форм. Тридцятилітня війна, яка разом із глобальним похолоданням виснажувала Захід, відкривала для Сходу браму спокусливих можливостей. Політична історія стояла на роздоріжжі і міркувала. Вона очікувала на знаки і дивувалася варварським назвам.

А поки вона перебувала в непевності, козаки повставали, зазнавали поразок, радилися, знову повставали й знову радилися в лісовому лозі, де дримали роблені з сірого каменю чи то химерні хрести, чи то ідоли забутих богів.

1

Шляхтич герба Абданк дивився на місто. На стіни і засніжені вежі. Стара частина фортеці нагадала йому родину боровиків: плескуваті споруди обступили сановиту Арматну вежу. Витесані з трьохсотлітніх буків спиці підтримували її «шапінку», викладену свинцевими плитами. Стіни вкрили численні вищербки. Наче слимаки-велети гризли дикий камінь мурів і контрфорсів.

Шляхтич уявив таке слимачисько під мурами міста й посмішка зрушила вуса. Руді доньки електора Олександра стрибали б і верещали від захоплення, а тутешній володар влаштував би веселе полювання. Уява негайно намалювала гетьманських псарів, що нацьковують своїх вихованців на чудовисько, червоні пики нотаблів та натовп посполитих, вібруючий від цікавості і переляку.

Зрештою, в цьому видінні було дечого від легенди його герба. Адже стрічку з подвійним «V» на щит першого з Абданків помістили після перемоги над чудиськом. Видіння сплітало різні історії з різних часів у щось

приналежне єдиній долі. У щось страшенно піднесене, картинне та героїчне. Шляхтичеві такі паралелі імпонували ще з часів братської школи; завдяки ним можна було сподіватися й на власне місце в книжних переліках — десь поряд із Александром, Цезарем, Велізарієм, Байдою та Сагайдачним.

Чому б й ні?

Він збив з вусів крижинки й підкрутив їх до оптимістичного *positurae*¹.

Відтак його погляд обіг й нові укріплення, що заступали горизонт за смугою драглів; фортеця широко розкинула оборонні лінії, піднялася бастіонами, ховаючи за собою перспективу на Медобори та ближній виступ Чорного лісу; саме ж місто вгадувалось за ними завдяки дзвіницям та квадратному ковпаку синагоги.

Він мусив визнати: за роки, що минули з того часу, як старий Жолкевський передав маєтності зятеві, тут багато чого змінилося на краще. Навіть цивільний спостережник не проминув би могутньої механіки підйомного мосту, добротного обличкування, оксамитових камзолів та посріблених кірас варти.

Досвідченому військовому панорама укріплень розповіла більше. Їх збудували за відомими взірцями Боплана, замовник не шкодував грошей на *правильність*, виконавці ретельно слідували тяжінню володаря до європейських взірців. Жодних відхилень від класики тут не варто було очікувати. Шляхтич міг і без розвідки та секретних креслень назвати кількість та розташування гармат, визначити планування куртин і казематів, оцінити загальну обороноздатність споруди та вирахувати кількість штурмового приладдя,

¹ *Positurae* — положення (лат.).

необхідного для успішної атаки на цю перлину голландської фортифікації.

Волинське, Белзьке та Руське воєводства з давніх часів не були бідними на замки та фортеці, проте ця поза сумнівом входила до трійки найміцніших, вирішив шляхтич. Подумав й долучив до списку Люблінське і Берестейське.

«Відкривають браму!» — почув він за спиною. Легенько торкнув колінами кінські боки, рушив між бастіонами, а за ним потягнувся рипливий потяг: криті візки, санні кочі, та прилиплі дроги з дранями і бараклом.

Нетерплячіші з охорони пришпорили коней, дісталися болотистої низини й тепер зухвало мружилися на верхів'я мурів; шукали там чи то панночок, чи то знайомців, що подалися до міської варти.

Шляхтич зауважив: молодий вершник, загорнутий в модну, розшиту срібними трояндами і вензелями, мантію, від'їхав від карети панни Терльовської. Гніда кобила під ним путано перебирала. Шляхтич повернув на узбіччя, відвертаючи іноходця від її неспокою. Модник ще у Львові показав папери з рекомендаціями, проте шляхтич забув, до якої фамілії той належав. Якийсь нікому не відомий «-евич» якогось русько-литовського герба. За мирних часів такі пронири в немалому числі вешталися серединними воєводствами.

За лівим плечем почулося «кха». Модник хитався вже поряд, безжально оперуючи шпорами та стременними ремнями.

— Вам це також щось нагадує? — звернувся він до шляхтича й просто пальцем показав на вежі-«боровики». — Це ніби місцевий Шамбор, правда ж?

— Шамбор?

— Мисливський кастель на Луарі. Там такі ж товсті вежі. Дуже масивні, дуже. Але, попри масивність, набагато граційніші, набагато! — захват співрозмовника здався шляхтичеві кумедним. — Ви коли-небудь були у Галлії?

— На жаль, ні. А ви, судячи з ваших порівнянь...

— Так, я провів там чотири роки, — поспішив запевнити власник розшитої мантиї.

— У Шамборі?

— Ні, що ви. Це ж королівський замок, — «-евич» витримав паузу, кинув на співрозмовника допитливий погляд й, стишивши голос, додав: — Одна з *осель саламандри*.

Шляхтич зрозумів лише те, що його випробовують на якесь знання. Замість прощального кивка він торкнувся правого вуса, закрутив його й посміхнувся модникові:

— Бог дасть, зустрінемося на весіллі. Я не проти послухати про Галлію.

— А ще я був у Саксонії, — не почув фінальної інтонації «-евич»; він і далі шпорив гніду, намагаючись прирівняти її невеселі ривки до іноході. — При дворі Яна Георга нині відроджують те мистецтво, котрим Дрезден шанувався за часів Августа Мудрого, й ті науки, які...

— Можливо й про це поговоримо, — припустив шляхтич, стрепенув іноходця, залишаючи модника з його *eloquentia*¹ на початку вулиці, знаменитої недорогими шинками та легковажними юними мереживницями. Незважаючи на ранній час, пияки вже підпирали стіни біля закладу з бляшаним кухолом над дверима. Вулична перспектива впиралася в браму чи то палацового парку,

¹ *Eloquentia* — елоквенція, красномовство (лат.).

чи то монастиря. За нею, над чорними в'язами, кружляло гамірне гайвороння.

Модник розгублено закрутив головою. До нього рушив один з пияків. Він не виглядав на розбійника, радше навпаки. Проте власник розшитої мантиї зміркував, що навіть безцільне переміщення при таких обставинах є безпечнішим за непорушність. Він проскакав провулком, обігнув якусь капличку і виїхав на площу, обведену, наче галереєю, дерев'яним помостом. Лише в північній частині площі його розривав фасад костюлу, прикрашений гербовими хоругвами Конецпольських та Радзивіллів. Тут, судячи з розвішаних камзолів, гупеляндів, курток, спідниць та ліфтів, переважали швецькі та шкірняцькі крамнички.

З-під найближчого закутка вистромилась борода крамаря-єврея. Його голову замість ярмулки прикрашав бонет, розшитий тасьмою та срібними кульками. Від єврея на вершника повіяло чимось знайомим та регулярним. Де б він не мандрував, усюди зустрічав таких крамарів. Вони говорили всіма мовами, знали всіх міняйл, ковалів, ратушних писарчуків та власників заїжджих дворів.

— О, ваша мосць! — зрадів бородань. — Я таки знав, що сьогодні приїде зацний пан¹. У мене для вас є такий чудовий буфль, якого ви в житті не бачили, — він звідкись витягнув вузьку жовту куртку з волячої шкіри. — Лише подивіться на ці розрізи, лише подивіться. Цей буфль гнучкий як корсет самої Радзивіллової, й жодне лезо його не проб'є! Це ж навіть не буфль, а цілий дублет!

— Але мені не потрібні ані дублет, ані буфль, — вершник ледь стримував кобилу, котру знов повело на химерний танок. — Таке в Парижі одягає сторожа на ярмарках.

---

¹ *Зацний* — шляхетний.

ЗМІСТ

Частина I	
Тинктура. Зима—весна 1639	7
Частина II	
Лев. Зима 1649.....	179
Частина III	
Nigredo. Літо—осінь 1659	347
Посторінкові знання, упорядковані автором	509